

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Сабадуха В. Українська національна ідея та концепція особистісного буття. — Івано-Франківськ, 2011

Проаналізовано дослідження української ідеї, де обстоюється ідентифікаційний смисл національної ідеї.

Ключові слова: *національна ідея, українська ідея, ідентифікація, В. Сабадуха.*

Серед феноменів української самосвідомості на кшталт українського міфу чи української мрії найбільшу увагу вітчизняних філософів закономірно мала прив'язувати національна ідея. Закономірно, оскільки ідея – феномен достоту філософський. Її особливість, серед іншого, полягає в тому, що, як слушно стверджував П. Юркевич, “коли, досліджуючи далі загальну необхідність явища, ми віднаходимо у ній та під нею необхідність розумну, яка надає явищу внутрішньої єдності, життя й душі, ми й переходимо від поняття до ідеї...” І продовжував: “...ідея пізнається як основа, закон і норма явища...” [4, с. 6]. Коли так, то національна ідея може бути потрактована як “основа, закон і норма” нації (у нашому варіанті – української спільноти), що здатна надати цій спільноті “внутрішньої єдності, життя й душі”. Тому й не дивно, що впродовж усіх років державної незалежності України національна ідея залишається предметом широких громадських обговорень, запеклих дискусій у вітчизняних інтелектуальних колах та політологічних полемік і, треба визнати, не надто інтенсивного філософського дискурсу. Адже у “незвиклому звертатися до філософії суспільстві” (О. Хома) філософія національної ідеї видається свого роду езотеричною інтелектуальною практикою.

Не так давно до цього непопулярного дискурсу долучився монографією Володимир Сабадуха [3]. Книжка отримала трохи несподіваний резонанс в українських інтелектуальних колах: гуманітарний науковий журнал “Мандрівець” (число 6, 2012 р.) передрукував кілька розлогіх фрагментів із неї, а газета “День” (від 5–6 липня 2013 р.), зорієнтована на українську інтелектуальну спільноту, надала одному зі своїх читачів змогу не лише оприлюднити кілька концептуальних тверджень автора монографії, а й порекомендувати її вітчизняним державним діячам.

Хоча дослідження переважно реалізоване в історико-філософській площині (два розділи із трьох), та автор намагається позбавити його флеру езотеричності двома способами: 1) привертаючи увагу до особистісного виміру української ідеї; 2) постійно утримуючи в полі зору актуальні колізії політичного і культурного життя України на тлі відповідних світових трендів.

Студія В. Сабадухи побудована на ґрунті проблемного (не стверджуватиму – монопроблемного, бо дослідник перейнятий не тільки проблемою національної ідеї, а й її “перетином” із проблемою становлення й утвердження особистісних параметрів людини) історико-філософського екскурсу та з опорою на здобутки сучасних як зарубіжних націологів, так і українських філософів, соціологів та політологів Є. Андроса, Ю. Бадзя, О. Білого, В. Горського, О. Забужко, Ф. Канака, А. Карася, І. Кресіної, В. Лісового, І. Паська, О. Тимошенко, А. Фартушного, О. Шморгуна та ін. Увагу читача привертає і те, з якою глибокою вдячністю і навіть пієтетом щопринагідно на сторінках книжки згадується Олександр Гречаний, разом з яким свого часу автор розпочинав опрацьовувати концептуальні засади реалізованого ним тепер дослідження [див., наприклад, 3, с. 7, 37, 159 та ін.]. Разом з тим мушу висловити здивування з того, що у книжці відсутні посилання чи хоча б згадки про варті уваги автора примітні праці І. Діяка, Л. Іванової, М. Кубаєвського, Т. Мацури, М. Розумного, В. Шевчука, Л. Шкляра, присвячені українській ідеї; навіть, так би мовити, найсвіжіші серед них на час підготовки книжки до друку вже побачили світ.

Проте суттєвіше інше: дослідження В. Сабадухи вирізняється концептуальністю, якої нерідко бракує не лише політологічним чи соціологічним, а й філософським звертанням до обговорюваного проблемного поля. У своїх попередників наш автор зауважує якраз “недобір” концептуального потенціалу поняття “ідея” [див. 3, с. 133]. А тут могла б придатися давня, але така, що зберегла донині свою теоретичну ваговитість, уже цитована мною праця П. Юркевича “Ідея”. Однак про неї ні в історико-філософських екскурсах, ні в аналітичних розділах книжки (як і, до речі, в інших дослідженнях української ідеї) не йдеться; відсутнє це “юркевичеве” дослідження і у відповідних бібліографіях. Склалася доволі дивна ситуація: Юркевича знають історики української (між іншим,

і російської, та це окремих сюжет) філософської думки, понад те – вони розташовують його у першій шерезі історико-філософського канону, а от вітчизняні філософи, працюючи в різних царинах філософського дискурсу, його непересічним досвідом нехтують (за винятком хіба що так і не проясненої належно ідеї “кордоцентризму”). І далеко не кожен наш націолог усвідомлює, що ідея як така (денотат поняття “ідея”) у реальній взаємодії з дійсністю “виступає у діяльному дусі з тією життєвістю та енергією, яких бракує абстрактному усвідомленню ідеї у науці загалом й у філософії зокрема” [4, с. 10]. А В. Сабадуха якраз керується тим, що в ідеї знаходимо не лише особливий образ дійсності, а й мету її зміни, перетворення.

Із зазначеною обставиною пов’язаний інший недогляд дослідників національної ідеї: вони, вважає В. Сабадуха, недооцінюють роль української ідеї у залагодженні суперечностей між суб’єктами соціальної діяльності, зокрема суперечностей у національній сфері [див. 3, с. 24, 133]. Сам він у змісті національної ідеї наголошує – поруч з ідеалом людини та ідеалом суспільства – визначення “основних принципів взаємин між різними суб’єктами діяльності” [3, с. 135]. Це визначення мало б сприяти тому, щоб розв’язання суперечностей між суб’єктами соціальної діяльності набувало продуктивного, а не деструктивного характеру. Варто наголосити й на тому, що водночас воно спонукало б до такого розв’язування, здійснюваного, зокрема, у процесі ідентифікації спільноти на ґрунті національної ідеї. Та чи володіє ідентифікаційними спроможностями той зміст української ідеї, що його намагається обґрунтувати автор обговорюваної монографії? Спробі відповісти на це запитання і присвячений пропонований текст.

Нинішня трансформація змісту української ідеї зумовлена тим, що, на думку автора, попередній її зміст – здобуття незалежної держави – зреалізовано. Тому предметом дослідження у монографії стає новітня українська ідея. Із набуванням нею особистісних вимірів автор пов’язує її здатність стати основою легітимації громадянського суспільства [3, с. 6] – сюжет, до якого ще доведеться повертатися.

Інший проблемний вузол дослідження становлять концепції двох парадигм людського буття – особистісної і безособистісної – та ієрархічної структури сутнісних сил людини. Автор схильний трактувати історичний процес як постійний конфлікт особистісного первня з безособистісним. Такий підхід зобов’язував переосмислити саму проблему особистості в контексті рівнів розвитку сутнісних сил людини: особистість є рівнем, якому передують *людина залежна* і *людина репродуктивна*, а найвищим рівнем В. Сабадуха вважає людину-генія [3, с. 28–29].

Єдність згаданих двох концепцій виражена у формулі “особистісні виміри національної ідеї”, використаній вже у вступі до праці [3, с. 6]. Проте, на жаль, дослідникові не завжди вдається органічно поєднати дві концептуальні лінії. І річ не лише в тім, що вже у першому розділі він окремо спочатку аналізує локальні (німецький, італійський тощо) варіанти національної ідеї, а відтак звертається до теоретичного моделювання сутнісних сил людини та історико-філософського аспекту проблеми особистісної парадигми людського буття; частина другого розділу присвячена розгортанню цієї парадигми в українській філософській думці, тоді як інша частина – філософській рефлексії українських мислителів доби модерну над національною ідеєю. Труднощі суттєвішого характеру – у віднаходженні національних вимірів того антропологічного змісту, яким автор монографії наділяє суспільну ідею, окреслювану ним як національну, або українську.

До реальних досягнень дослідника варто насамперед віднести обґрунтування ним необхідності зміни парадигми осмислення людини. Чинна парадигма, започаткована добою Відродження, ґрунтована на аксіомі “кожна людина – особистість”. Цей антропотейстичний концепт [див. 3, с. 22], тобто проголошення будь-якого індивіда особистістю, на думку В. Сабадухи, не просто позбавляє людину ідеалу – найпотужнішого ціннісного орієнтуру. Ця аксіома, трансформуючись упродовж модерної доби у своєрідний міф, “зупиняє процес розвитку людини” [3, с. 23].

В останньому, надто категоричному, твердженні явно переоцінено вагомість знаннєвих структур (“людинознавства”), їхню буттєву дієвість. Те саме спостерігаємо в іншому випадку, коли наш автор розв’язання суперечностей між суспільними суб’єктами діяльності ставить насамперед у залежність від “переосмислення поглядів на сутнісні сили” [3, с. 22]. І судження “практики й не можуть діяти по-новому, бо в суспільствознавстві відсутня необхідна система понять” [3, с. 21] треба визнати надто сильним. Таке перебільшення не позбавлене певного риторичного сенсу, та здобутий він неправомірною онтизацією ментальних феноменів.

Коли ж від уподобаної автором гіпертрофії абстрагуватися, то доведеться погодитися з тим, що спосіб бачення суб’єктом певної ситуації “задає” стратегію його діяльності у тій ситуації. Тож безособистісна парадигма осмислення людини, безсумнівно, корелює з безособистісною парадигмою людського буття. А зміна буттєвої парадигми потребує переосмислення традиційного бачення людини – бачення в кожному індивіді особистості. Шкода тільки, що в обговорюваній монографії ці корелювальні сторони парадигмальної єдності – і загалом онтичне й ментальне, соціальна реальність і дискурс з приводу цієї реальності – належно не розрізнені.

Обговорювана зміна парадигми дуже суттєва, хоча на перший погляд стосується лиш модальності висловлювання: кожна людина – потенційна особистість. Та В. Сабадуха резонно наголошує на тому, що у цьому, зміненому, варіанті – це мобілізуюча, продуктивна ідея. Вона ґрунтована на немодному

в постмодерні часи ієрархічному структуруванні сутнісних сил людини, диференціюванні їхніх рівнів. Згідно з ним, особистість – третій рівень розвитку сутнісних сил, якому передують *індивід залежний* та *індивід продукуючий*. Ці рівні трактуються автором як стадії розгортання інтелектуально-психологічних якостей людини. У процесі соціалізації індивід, звісно, не обов'язково сягає рівня особистості, а може зупинитися як на залежному рівні, так і на рівні людини маси.

Разом з тим кожен рівень є завершеною формою людського буття [див. 3, с. 39–40]. І як такий, він досить жорстко корелює з рівнями економічних відносин між суб'єктами життєдіяльності або, за В. Сабадухою, соціальними механізмами життєзабезпечення. Коли індивід серед сукупності базових відносин – розподілу, обміну та власності – засвоїв тільки перший соціальний механізм життєзабезпечення – відносини розподілу, він буде залежною людиною. Залежною не тільки від наявних суспільних форм буття, а й від нерозвинутих власних потреб. Коли йому вдається засвоїти наступний рівень соціального механізму життєзабезпечення – відносини обміну й управління, – він сягає вищого рівня розвитку сутнісних сил, стає людиною посереднього рівня розвитку сутнісних сил. Це, за Х. Ортегою-і-Гассетом, людина маси, суттєво обмежена відчуженням від результатів власної праці та актуальних форм суспільного буття. Долучаючись до механізму життєзабезпечення на рівні відносин власності, індивід сягає особистісного рівня розвитку сутнісних сил і здатен брати на себе відповідальність за відтворення і розвиток відповідних суспільних форм буття. А четвертий рівень розвитку сутнісних сил, досяжний за умови цілісного засвоєння усіх рівнів соціальних механізмів життєзабезпечення, – рівень генія у В. Сабадухи окреслений доволі загально і не використовується при обговоренні центрального предмета авторських зацікавлень – національної ідеї. Як видно, зв'язка сутнісних сил людини, які, зрештою, конотуються як її інтелектуально-психологічні здібності, з певними типами базисних відносин економізується тут ще більшою мірою, ніж у К. Маркса, на ідеї якого наш автор при тому посилається.

Задля верифікації своєї доволі схематичної конструкції В. Сабадуха співвідносить її з різними варіантами градування людських якостей у світовій філософії та психології [див. 3, 1.3.3]. Наприклад, авторів “залежний індивід” співвіднесений з “одномірною людиною” Г. Маркузе і з рецептивним типом життєвої орієнтації Е. Фромма. У цьому контексті актуалізовано значний за обсягом історико-філософський матеріал. Але не завжди автор бере до уваги таку вимогу герменевтики, як урахування соціокультурного та культурно-філософського контексту поставання й існування тих думок, до яких він звертається в історико-філософському дискурсі.

А в кількох випадках інтерпретування автора ґрунтовані не так на змісті думок, до яких він апелює, як на прийнятій ним концептуальній схемі. Скажімо, цитовану ним думку М. Бубера “Тяга до форми невід'ємна від тяги до слова” супроводжено таким тлумаченням: “Цю думку пропонуємо розуміти таким чином, що попередні суспільні форми склалися стихійно, а нова форма життєдіяльності – особистісна парадигма буття людини – може народитися тільки в результаті свідомих духовних, матеріальних та інтелектуальних зусиль індивіда особистісного рівня розвитку сутнісних сил” [3, с. 50–51]. Ще один промовистий приклад: автоепітафією “Світ ловив мене, та не спіймав” “філософ висловив суть протиріч особистості з людиною посереднього рівня розвитку” [3, с. 56]. Подібних взірців, на жаль, чимало. Таким чином, загалом продуктивний алгоритм перетворюється на самодостатню схему, яка безконечно відтворюється в тексті книжки, замість слугувати концептуальним ключем до поставлених тут запитань.

Серед найважливіших з них, нагадаю, проблема національної ідеї. Новітня українська ідея, обґрунтована В. Сабадухою, полягає в розвитку сутнісних сил людини до особистісного рівня [див. 3, с. 159], тобто утвердженні особистісної парадигми людського буття [див. 3, с. 138, 148] і розгортанні на цьому духовному ґрунті громадянського суспільства [див. 3, с. 24, 138, 148, 159 та ін.]. Адже така ідея має втілюватися насамперед у тих суспільних формах буття, які сприятимуть розвитку сутнісних сил людини, а до них передусім належить громадянське суспільство. Автор книжки демонструє, що така спроможність національної ідеї підтверджена історичною практикою західноєвропейських держав.

Однак як узгодити зазначений особистісний смисл української ідеї, що стосується антропологічних перспектив індивіда, з тією безсумнівною обставиною, що національна ідея є формою такого самоусвідомлення певної культурно-історичної спільноти, у якій домінує момент її самопроекування?

Зазначений смисл національної ідеї у В. Сабадухи не вичерпується, але антропологічний складник наділяється ним системоутворювальною вагою [див. 3, с. 142]. Згадувалася вже роль національної ідеї у подоланні суперечностей між суб'єктами суспільної діяльності, у збалансуванні їх взаємин. Варто уточнити, що такими конфліктуючими суб'єктами є для автора монографії насамперед пасивна більшість і активна меншість [див. 3, с. 13]. Ґрунтом для подолання суперечностей між ними мали б слугувати потреби й цінності індивіда особистісного рівня розвитку сутнісних сил – шляхетної людини. Її належить проголосити “ідеалом індивідуального і суспільного буття” [3, с. 13]. Саме у статусі суспільного ідеалу національна ідея становить спільну спонуку до конструктивної діяльності [див. 3, с. 6]. Утверджуючись у свідомості людини в цій спонукальній модальності, національна ідея здатна долати безособистісну парадигму людського буття, запроваджену й утримувану людиною посередньою [див. 3, с. 24].

Ще один аспект національної ідеї – її ідентифікаційний сенс – набуває особливої ваги в умовах ідентифікаційного конфлікту в Україні. Звісно, ідентифікація через національну ідею – лише один із можливих способів самоототожнення людини зі спільнотою, точніше – способів національної ідентифікації. Її у монографії і відведено особливе місце (“це найвищий принцип”), і водночас ототожнено з єдністю всіх інших способів ідентифікації [див. 3, с. 147]. А це мовний, який чомусь вважається найелементарнішим, хоча стати/бути людиною певної мови – це суттєва екзистенційно-антропологічна самовизначеність індивіда. Органічно пов’язана з попередньою культурна ідентифікація, що, своєю чергою, в чомусь перетинається з етнічною, хоча не тотожна їй. Традиційна ідентифікація за вірою, на певному відтинку історичного часу визначальна, нині в Україні, як слушно зауважує В. Сабадуха, знизилася свої можливості; але не так через зазначену ним поліконфесійність суспільства і навіть не через його “постатеїстичність”, а через трансформацію її в ідентифікацію конфесійну. Соціально-політична ідентифікація поступово набуває формату державницької, а та згодом могла б на особистісному рівні переростати у громадянську. В книжці названа ще й моральна ідентифікація, але її приклад із перетворенням морального принципу в національну ідею єврейства і – відповідно – налаштуванням єврейської спільноти впродовж усієї її історії на моральне самовдосконалення не дуже переконливий. Із зазначеного видно, що продекларований В. Сабадухою двоякий характер ідентифікації через національну ідею – це “вищий принцип” і водночас синтез інших способів ідентифікації – вимагає обґрунтування.

Ідентифікаційного аспекту національної ідеї В. Сабадуха торкається досить побіжно: адже українськість пропонованого ним змісту національної ідеї не лежить на поверхні, а ті історичні виклики, відповідь на які він намагається сформулювати через своє бачення її [див. 3, с. 7], мають не так спільнотний, національний, а радше епохальний характер: вичерпує свої можливості епоха безособистісного буття, їй на зміну приходить доба буття особистісного. Новітня національна ідея, обґрунтовувана автором, спрямована якраз на те, щоб українська людина відповідала тій новій добі.

Національна (а фактично суспільна, бо, згідно зі з’ясуванням у монографії її смисловим наповненням, ідеться про загальні антропологічні перспективи *homo sapiens*) ідея, на думку автора, “значно розширить можливості для ідентифікації інших етносів з титульним українським” [3, с. 147] і, можливо, навіть дасть “змогу подолати недоліки етнічної концепції нації і тим самим перейти до гнучкішої етнічної (?) політики” [3, с. 148]. Справді, на ґрунті загальногуманістичної ідеї, вираженої в абстрактно-демократичних поняттях, державного консенсусу досягти відносно легко. Але чи буде це національний консенсус?

Варто замислитися над тим, по-перше, що саме у цій ідеї може забезпечити такий бажаний ефект консолідації, а по-друге і головне, чи не здатна так витлумачена національна ідея слугувати чинником ідентифікації не лише для українців, а й з тим самим успіхом і для населення Молдови чи Білорусі, тобто чи справді вона своєрідна, національна, а в нашому випадку українська? Адже, як слушно міркував М. Бубер: “Ми говоримо про національну ідею, коли який-небудь народ помічає *свою* єдність, *свій* внутрішній зв’язок, *свій* історичний характер, *свої* традиції, *своє* становлення й розвиток, *свою* долю і призначення, робить їх предметом *своєї* свідомості, мотивуванням *своєї* волі” [цит. за: 2, с. 53–54] (Курсив наш. – І. А.).

Намагання автора відповісти на запитання про українськість ним витлумаченої ідеї [див. 3, с. 7] не можуть, на жаль, бути визнані задовільними. Не рятує ситуацію і “онтологічні закони буття української нації” [3, с. 162], оскільки їх кореляція з національною ідеєю не є очевидною, ні “духовно-моральні принципи буття української людини” [3, с. 163], що публіцистичною тональністю дисонують із загальним ладом монографії.

Проте варто наголосити, що саме розуміння необхідності відшукувати підстави для внутрішньої єдності обраних дослідником продуктивних фундаментальних концептів здається досить плідним; перші кроки на цьому шляху пройдено, тож можна сподіватися на наступне успішне проведення автором пошуків таких підстав і на плідне розгортання свого трактування проблеми.

Література

1. Кресина І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: етнополітологічний аналіз: монографія / І. Кресина. — К.: Вища школа, 1998. — 392 с.
2. Розумний М. Українська ідея на тлі цивілізації / Максим Розумний. — К.: Либідь, 2001. — 286 с.
3. Сабадуха В. Українська національна ідея та концепція особистісного буття / Володимир Сабадуха. — Івано-Франківськ: Фоліант, 2011. — 175 с.
4. Юркевич П. Ідея / Памфіл Юркевич // Вибране. — К.: Абрис, 1993. — С. 3–72.

The investigation of Ukrainian idea is analyzed, the identifying sense of national idea is defended.

Key words: national idea, Ukrainian idea, identification, V. Sabadukha.

Іван Лусий